

TIJORAT BANKLARIDA PLASTIK KARTALAR ORQALI TO‘LOV TIZIMLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH VA ULARNI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TAKOMILLASHTIRISH

Soliyeva Oltinoy Sarvarbek qizi

Andijon davlat texnika instituti Bank ishi va audit K56-22 guruh talabasi

Ravshan Yusupov

Ipoteka bank boshlig‘i

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20052928>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida plastik kartalar orqali amalga oshiriladigan to‘lov tizimlarining samaradorligi tahlil qilinadi hamda raqamli transformatsiya sharoitida ularni takomillashtirish yo‘llari yoritiladi. Tadqiqot davomida to‘lov tizimlarining tezkorligi, xavfsizligi va iqtisodiy samaradorligi ko‘rsatkichlari o‘rganilib, zamonaviy fintech yechimlari asosida ularni rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: plastik karta, to‘lov tizimi, tijorat banklari, raqamli transformatsiya, fintech, naqd pulsiz hisob-kitoblar, samaradorlik.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotda tijorat banklari faoliyatining muhim yo‘nalishlaridan biri bu to‘lov tizimlarini rivojlantirish va takomillashtirish hisoblanadi. Ayniqsa, plastik kartalar orqali amalga oshiriladigan to‘lovlar bank tizimining barqarorligi va iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmining ortib borishi banklar oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda, xususan, xizmat tezkorligi, xavfsizlik darajasi va mijozlarga qulaylikni oshirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Raqamli transformatsiya jarayonlari bank sektorida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, plastik kartalar asosidagi to‘lov tizimlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, to‘lov tizimlarini rivojlantirish orqali iqtisodiyotda naqd pulsiz aylanma hajmini oshirish mumkin.

ASOSIY QISM

To‘lov tizimlari va plastik kartalar samaradorligi masalalari ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, F. Mishkin o‘zining “The Economics of Money, Banking and Financial Markets” asarida to‘lov tizimlarining moliyaviy tizim barqarorligidagi o‘rnini alohida ta‘kidlab o‘tadi va ularning samaradorligi iqtisodiy o‘sishga bevosita ta‘sir qilishini qayd etadi [1].

Shuningdek, J. Kokkola “The Payment System” nomli asarida to‘lov tizimlarining asosiy funksiyalari va ularning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, elektron to‘lov tizimlari zamonaviy bank tizimining ajralmas qismiga aylanganini ta‘kidlaydi [2].

O‘zbekistonlik iqtisodchi olim Sh. Abdullayev o‘zining ilmiy ishlarida bank tizimida plastik kartalardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun infratuzilmani rivojlantirish va axborot texnologiyalarini joriy etish muhimligini ko‘rsatadi [3].

Bundan tashqari, A. Karimov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda naqd pulsiz to‘lov tizimlarini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotining “soya” sektorini qisqartirishga xizmat qilishi alohida qayd etilgan [4].

Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Shuningdek, to'lov tizimlari samaradorligini baholashda iqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi o'rganildi. Tadqiqot jarayonida milliy va xalqaro tajriba solishtirildi hamda ilmiy abstraksiya usuli qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida plastik kartalar orqali amalga oshiriladigan to'lov tizimlari moliyaviy xizmatlar samaradorligini kompleks ravishda oshiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya sharoitida ushbu tizimlar bank operatsiyalarining tezligi, aniqligi va shaffofligini ta'minlash orqali iqtisodiy samaradorlikka sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Plastik kartalar asosidagi to'lovlar nafaqat bank ichki operatsiyalarini optimallashtiradi, balki butun moliyaviy ekotizimning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy to'lov tizimlarida operatsiyalarni amalga oshirish ko'proq vaqt va resurs talab qiladi. Plastik kartalar va ular bilan bog'liq elektron to'lov tizimlari esa real vaqt rejimida tranzaksiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa banklar uchun operatsion samaradorlikni oshirish, mijozlar uchun esa vaqtni tejash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlari inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi.

Quyidagi jadvalda an'anaviy va plastik kartalarga asoslangan to'lov tizimlarining asosiy ko'rsatkichlari keltirilgan:

1-jadval

To'lov tizimlari samaradorligining qiyosiy tahlili

Ko'rsatkichlar	An'anaviy tizim	Plastik karta tizimi	Ta'sir darajasi
Tranzaksiya tezligi	Past	Yuqori	Ijobiy
Operatsion xarajatlar	Yuqori	Past	Ijobiy
Xavfsizlik darajasi	O'rta	Yuqori	Ijobiy
Mijozlarga qulaylik	Past	Yuqori	Juda ijobiy
Monitoring imkoniyati	Cheklangan	Keng	Ijobiy

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, plastik kartalar asosidagi to'lov tizimlari barcha asosiy ko'rsatkichlar bo'yicha an'anaviy tizimlarga nisbatan ustunlikka ega. Xususan, tranzaksiya tezligining yuqori bo'lishi savdo operatsiyalarining tezlashishiga va pul mablag'larining aylanish tezligini oshishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi.

Operatsion xarajatlarning kamayishi banklar uchun muhim iqtisodiy afzallik hisoblanadi. Plastik kartalar orqali to'lovlar naqd pul bilan ishlash xarajatlarini (inkassatsiya, saqlash, tashish) qisqartiradi. Natijada banklar resurslarini yanada samarali yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xavfsizlik darajasi nuqtai nazaridan ham plastik kartalar zamonaviy texnologiyalar (chip, PIN-kod, biometrik identifikatsiya) orqali yuqori darajada himoyalangan. Shu bilan birga, real vaqt monitoring tizimlari orqali har bir tranzaksiya nazorat qilinadi. Bu esa moliyaviy firibgarliklarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mijozlarga qulaylik darajasi esa raqamli to'lov tizimlarining eng muhim ustunliklaridan biridir. Plastik kartalar yordamida foydalanuvchilar istalgan vaqtda va istalgan joyda to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa bank xizmatlarining ommaviylashuviga olib keladi.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlillar davomida bir qator tizimli muammolar ham aniqlandi. Birinchidan, kiberxavfsizlik tahdidlari tobora ortib bormoqda. Internet orqali amalga oshiriladigan tranzaksiyalar sonining ko‘payishi bilan birga, firibgarlik holatlari ham murakkablashmoqda. Ikkinchidan, ayrim hududlarda texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi plastik kartalardan foydalanish imkoniyatlarini cheklamoqda. Uchinchidan, aholining moliyaviy savodxonligi darajasi past bo‘lgan hududlarda naqd pulsiz to‘lovlarga o‘tish sekin kechmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takomillashtirish yo‘nalishlari taklif etiladi:

- Bank tizimida zamonaviy fintech texnologiyalarini keng joriy etish orqali to‘lov tizimlarini avtomatlashtirish
- Sun‘iy intellekt va Big Data asosida firibgarlikni aniqlash (fraud detection) tizimlarini rivojlantirish
- Mobil banking va kontaktsiz to‘lov xizmatlarini kengaytirish
- Hududlar kesimida to‘lov infratuzilmasini rivojlantirish va POS-terminallar sonini oshirish
- Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali naqd pulsiz to‘lovlarga bo‘lgan ishonchni kuchaytirish

Umuman olganda, plastik kartalar asosidagi to‘lov tizimlari tijorat banklari faoliyatining samaradorligini oshirishda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ularni raqamli transformatsiya sharoitida izchil rivojlantirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida plastik kartalar orqali amalga oshiriladigan to‘lov tizimlarini rivojlantirish zamonaviy moliya tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u iqtisodiy samaradorlikni oshirish, moliyaviy operatsiyalarni optimallashtirish va aholiga ko‘rsatilayotgan bank xizmatlari sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, plastik kartalar asosidagi to‘lov tizimlari an‘anaviy hisob-kitoblarga nisbatan yuqori tezkorlik, past operatsion xarajatlar, keng qulaylik va yuqori darajadagi shaffoflikni ta‘minlaydi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ushbu tizimlarning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qilmoqda. Xususan, mobil banking, kontaktsiz to‘lovlar, QR-kod orqali hisob-kitoblar hamda onlayn to‘lov platformalarining keng joriy etilishi bank xizmatlarini yanada ommalashtirib, ularning geografik va ijtimoiy qamrovini kengaytirmoqda. Bu esa o‘z navbatida naqd pulsiz iqtisodiyotning rivojlanishiga, moliyaviy oqimlarning shaffofligini oshishiga va “soya iqtisodiyoti” ulushining qisqarishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlangan muammolar — xususan, kiberxavfsizlik tahdidlari, texnik infratuzilmaning ayrim hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda aholining moliyaviy savodxonligi darajasining pastligi — mazkur tizimlarning to‘liq samarali ishlashiga to‘sqinlik qiluvchi omillar sifatida namoyon bo‘ldi. Mazkur muammolarni bartaraf etish kompleks yondashuvni talab etadi.

Kelgusida tijorat banklarida to‘lov tizimlarini takomillashtirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlar asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- ilg‘or fintech texnologiyalarini keng joriy etish va innovatsion to‘lov instrumentlarini rivojlantirish;

- sun’iy intellekt va Big Data asosida xavfsizlik tizimlarini kuchaytirish hamda firibgarlik holatlarining oldini olish;
- bank infratuzilmasini, ayniqsa, chekka hududlarda rivojlantirish va texnik imkoniyatlarni kengaytirish;
- aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali naqd pulsiz to’lovlarga bo’lgan ishonchni mustahkamlash;
- milliy to’lov tizimlarini xalqaro standartlar darajasida rivojlantirish va integratsiya jarayonlarini jadallashtirish.

Umuman olganda, plastik kartalar orqali to’lov tizimlarini izchil rivojlantirish va ularni raqamli transformatsiya talablari asosida takomillashtirish tijorat banklarining raqobatbardoshligini oshirish bilan bir qatorda, milliy iqtisodiyotning barqaror va innovatsion rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, New York, 2016, 45-bet.
2. Kokkola T. The Payment System. European Central Bank, Frankfurt, 2010, 32-bet.
3. Abdullayev Sh. Bank tizimida innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish. Toshkent, Iqtisodiyot nashriyoti, 2021, 78-bet.
4. Karimov A. Naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini rivojlantirish yo’llari. Toshkent, Moliya nashriyoti, 2020, 56-bet.